

PARTICULARITĂȚI LEXICO-SEMANTICE ALE LIMBAJULUI MUZICAL ÎN ITALIANĂ

LEXICO-SEMANTIC PARTICULARITIES OF MUSICAL LANGUAGE IN ITALIAN

LIDIA CAZACU¹,

doctor în filologie, conferențiar universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CZU 811.131.1'373

Tema pe care ne-am propus să o examinăm în prezentul articol se încadrează în compartimentul lexicologiei italiene și constituie o continuare a cercetărilor noastre în acest domeniu.

Această contribuție urmărește scopul de a completa investigația noastră cu noi date, focalizând atenția pe cercetarea unui limbaj concret și anume – a celui muzical. Vom trata în mod special unitățile lexicale cu o structură complexă, cum sunt cuvintele compuse și polirematicile, la diferite niveluri lingvistice (lexical, morfologic și semantic).

Cercetarea se axează pe cele mai frecvente structuri sintagmatice cu funcții nominale, precum și căile de pătrundere ale acestora în limbajul muzical. Deși domeniul de interes identificat se centrează mai mult pe aspectul teoretico-descriptiv, implicit, se intersectează cu partea metodologică și cea aplicativă.

Cuvinte-cheie: *limba italiană, limbaj muzical, lexic, semantică, formarea cuvintelor, unități lexicale complexe, cuvinte compuse, expresii idiomatice*

The theme we proposed to examine in this article falls within the Italian lexicology compartment and is a continuation of our research in this field.

This contribution aims to complement our investigation with new data, focusing on the research of a concrete, namely, musical language. We specifically deal with lexical units with a complex structure, such as compound words and the polyre-matics at different linguistic levels (lexical, morphological and semantic).

The research is focused on the most common syntagmatic structures with nominal functions, as well as their pathways into the musical language. Although the field of interest identified focuses more on the theoretical-descriptive aspect, it implicitly intersects with the methodological and applicative part.

Keywords: *Italian language, musical language, lexicon, semantics, word formation, complex lexical units, compound words, idiomatic expressions*

1 lidiacazacu1@gmail.com

Introducere

Despre structurile lingvistice analizate în prezentul articol s-a scris mult în literatura de specialitate. Cel mai discutat a fost aspectul ce ține de definirea acestora și clasificarea lor în compartimentul unităților lexicale compuse [1, p. 235-252]. Pe lângă interpretarea clasică a lingvisticii generale, tratată pe larg în multe limbi pe parcursul mai multor decenii, menționăm și unele contribuții ale savanților italieni consacrați, cum sunt T. De Mauro, M. Voghera, F. Casadei, C. Cacciari și alții, care s-au ocupat fie de explicații teoretice și lexicologice, fie de semantica cognitivă și psiholingvistică. Mai nou, putem să facem referință la autori contemporani care aplică noi metodologii în cercetare, de mare interes teoretic și aplicativ, cum este lingvistica computațională. Există deja o listă impunătoare cu bibliografie referitoare la calcule statistice pentru identificarea și extragerea materialului faptic din diferite surse. Printre autorii italieni menționăm publicațiile lingvistei Isabella Chiari, evidențiind în mod special lucrarea *Collocazioni e polirematiche nel lessico musicale italiano* [2, p. 165-190], de la care ne-am inspirat la examinarea glosarului de termeni selectat pentru studiul nostru.

Prin modesta noastră contribuție, ne propunem să amplificăm aria cercetărilor, completându-le cu noi date acumulate din diferite surse lexicografice din domeniul muzical. Interesul nostru sporit față de acest subiect a apărut în urma examinării anumitor texte cu tentă muzicală, precum și a glosarului de termeni muzicali, constatând astfel o frecvență impunătoare a unor structuri lexicale compuse, precum și gradul înalt de productivitate al acestora. Acest fenomen ne-a determinat să studiem mai detaliat particularitățile morfo-sintactice și semantice pentru a stabili procesele și tendințele care au loc în limbajul muzical contemporan.

Noțiuni despre limbaje specializate

Menționăm că structurile lingvistice la care ne referim în cercetarea noastră se întâlnesc frecvent și în alte sfere ale activității umane. Observăm adesea cuvinte foarte cunoscute care, fiind asociate cu altele, capătă semnificații tehnice și sunt puternic standardizate. Am putea zice că are loc un fenomen ce ține de terminologie în anumite domenii. Vom face referință la termenul de *limbaj specializat*, noțiune exprimată în literatura de specialitate cu diferiți termeni, aproape sinonimici. Astfel, pentru desemnarea conceptului dat se folosesc termeni ca: *limbaj sectorial*, *limbi speciale*, *subcoduri*, *tehnolete* etc. [3, p. 92-95]. Rezumând, am putea spune că, în principiu, aceste denumiri, deși diferite, exprimă aceeași idee, definind o varietate funcțională a limbajului comun folosit de anumite grupuri socio-profesionale pentru a exprima și a comunica conținuturi, noțiuni, subiecte specializate. Comparativ cu limbajul comun, ele prezintă extensii în lexic și simplificări în morfosintaxă; acestea sunt, de asemenea, dotate cu o organizație textuală și personaje pragmatice specifice. Referindu-se concret la limba italiană, lingvistul Paolo E. Balboni folosește termenul de *micro-limbă*, menit să recunoască muzicianul profesionist [4, p. 60-81]. În acest context, credem ca este mai potrivită sintagma de *limbaj specializat*, întrucât indică pertinent modul în care specialiștii utilizează limbajul pentru a descrie realitățile specifice sferei lor de activitate.

Paolo E. Balboni în cartea sa despre micro-limbaje științifico-profesionale menționează că folosirea acestei varietăți (utilizată doar în contextul situației în care participanții sunt cercetători sau profesioniști într-un domeniu științific sau o disciplină) urmărește două scopuri:

1. De a limita cazurile de ambiguitate.
2. De comunicare în cadrul unei anumite comunități.

Revenind la primul punct, cu referință la reducerea ambiguității, autorul invocă cuvintele polisemantice ale limbii italiene de zi cu zi care, treptat, devin termeni (de exemplu, „largo”, „adagio”, „moderato”); în context muzical, aceste cuvinte nu sunt pur și simplu cuvinte ce indică un timp lent și relaxant, cum ar putea crede neinițiații în domeniul respectiv, ci sunt termeni preciși care indică o viteză a metronomului egală cu circa 40, 48 și 66 bătăi pe minut. În acest sens, este relevant exemplul cuvântului „piano”. Astfel, la o simplă examinare a polisemiei acestui cuvânt, în vocabularul limbii

italiene putem depista desemnarea a cel puțin 3 concepte în limbajul comun, exprimate prin diferite funcții gramaticale, după cum urmează în exemplele de mai jos:

1. Adjectivală: *pian tereno* (teren neted, plat).

2. Adverbială: *cantare piano piano* (a cânta încet-încet).

3. Substantivală: *pianocu di erite*, indică semnificații (sens de plan geometric, câmpie, plan de studii etc.). Observăm că în această grupă se încadrează și substantivul *piano*, care desemnează un instrument muzical cu toate variantele sale derivative: *pianoforte*, *piano a coda di rondine*, *pianoforte a mezza coda/mezzacoda* etc.

Referindu-ne la cel de-al doilea scop, de comunicare, am putea spune ca e mai puțin evident, dar în opinia noastră, predominant la nivelul socio-pragmatic, fiindcă ține de comunicarea în cadrul unei anumite comunității de vorbire, adică comunității de experți în muzică care se recunosc, mai presus de toate, pentru limba pe care o folosesc, utilizând limbajul muzical.

Analiza morfosintactică a unităților lexicale complexe

Cercetarea materialului faptic acumulat de noi din diferite surse lexicografice și textuale se bazează, pe de o parte, pe criteriul tipologic al sistematizării lexemelor complexe prin care se identifică structurile lexico-semantică, iar pe de alta, pe analiza structurii interne și cristalizarea morfosintactică a formațiunilor respective.

La o simplă analiza a structurii la nivel gramatical, în funcție de părțile de vorbire, observăm că marea majoritate o constituie locuțiunile substantivale, mai puțin frecvente sunt cele adverbiale și adjectivale. Unele pot avea fie o funcție, fie alta. De exemplu, *battere occorre* se întâlnește atât în funcție adjectivală în expresii de tipul *tempo in battere*, *movimento in battere*, *ritmo in battere* cât și adverbială: *suonare in battere*, *attaccare in battere*. De asemenea, depistăm numeroase locuțiuni verbale de tipul: *armare la chiave*, *dare il la*, *portare il tempo*, *portare la voce*, *rubare il fiato*, *rubare il respiro*, *rubare il tempo*, *stringere il tempo*, *suonare alla punta*, *suonare sull'anticipo*, *tenere bordone* etc. Printre cele mai frecvente verbe identificăm: *calare*, *risolvere*, *glissare*, *fraseggiare* etc., unele întâlnindu-se doar în îmbinări specifice, de ex.: *pizzicare le corde*, *sostenere la voce*, *sostenere una nota*, *articolare i suoni* etc.

Diferite sunt și tipurile unităților lexicale examinate de noi, însă, ținând cont de tema concretă abordată de noi în prezentul articol, ne vom limita doar la analiza succintă a celor mai frecvente structuri complexe întâlnite predominant în desemnarea instrumentelor muzicale. Este vorba de compuse nominale, formate din două unități componente: Nume+Adjectiv (N+A) și Nume+Prep.+Nume (N+Prep.+N), numite în diferite surse de specialitate cu termeni precum *polirematiche*, *sinapsii*, *compuse sintagmatiche* etc. [5, p. 65-149].

Astfel, relevantă din perspectiva frecvenței și procesului de formare este lexemul *pianoforte*, prezent în studiul computerizat amintit mai sus, în cel puțin 11 forme cu diferite determinative (*verticale* – 63, *classico* – 59, *acustico* – 57, *digitale* – 51, *moderno* – 26, *elettrico* – 25, *solista* – 22, *elettronico* – 9, *contemporaneo* – 4, *automatico* – 4, *meccanico* – 3), la care se mai adaugă alte 5 forme de compuse sintagmatiche unite printr-o prepoziție – *pianoforte a coda* (235), *pianoforte a 4/6/8 mani* (116), *pianoforte a mezza coda/mezzacoda* (17), *pianoforte giocattolo* (15), *pianoforte a grancoda* (4), ajungând la 16 unități lexicale compuse care au ca nucleu lexemul *pianoforte*.

Analizând exemplele prezentate de Isabella Chiari, observăm frecvența înaltă a denumirilor cu un determinant adjectival. De exemplu, substantivul *chitarra*, în cele 17 determinări adjectivale (din care au fost excluse cele „subiective” – *secco*, *noioso*, *stridente*, *languido*, *vagabondo*, *immancabile*, *cristallino*, *melodico*, *amato*) formează cuvinte complexe propriu-zise – *chitarra solista* (343 apariții), *prima chitarra* (122 apariții) și *seconda chitarra* (147) – și nu se referă la instrument, ci la muzician, prin metonimie. Celelalte adjective identificate definesc locuri de construcție (*chitarra brasiliana*, *chitarra hawaiiana*, *chitarra spagnola*), stiluri de construcție (*chitarra acustica*, *chitarra elettrica*, *chitarra clas-*

sica, *chitarra basso*), stiluri instrumentale (*chitarra ritmica, chitarra moderna, folk, chitarra flamenco*), stiluri cu referință la diferite perioade istorice (*chitarra barocca, chitarra romantica*) etc.

După cum am menționat, marea majoritate este constituită din două elemente, din care primul, de regulă, reprezintă nucleul, iar cel de-al doilea – determinanta (*arpa celtica, chitarra rock, flauto traverso* etc.). În același timp, se întâlnesc multe cazuri în care elementul determinant poate fi constituit, la rândul său, dintr-o formă complexă (*armonica a bocca cromatica, clarinetto contrabbasso, sassofono contralto* etc.).

Structura morfosintactică a unităților lexicale menționate scoate în evidență în linii mari 2 tipuri de determinanți:

a) determinanți care generează structuri sau locații poli-tematice legate de numele instrumentului (*armonica a bocca, arpa barocca, chitarra flamenco, corno francese, flauto di pan, oboe da caccia*);

b) determinanți care reprezintă calificările subiective ale instrumentelor și familiilor de instrumente muzicale, acordând o atenție deosebită calificărilor de *sunet, timbru* și tuturor calificărilor care ne indică „trăsăturile de personalitate” atribuite în mod obișnuit instrumentelor din tradiția occidentală.

Aspectul semantic

Din perspectiva extinderii semantice a unităților lexicale compuse cu conotație muzicală un interes aparte suscită interacțiunea acestora cu vocabularul comun, în cazul în care cuvinte ca *primadonna, primo violino, nota stonata, golfo mistico* etc. devin populare în contexte absolut nemuzicale, fie cu caracter sarcastic, când e vorba de o persoană care se supraestimează („își dă aere de *primadonă*”), fie că exprimă admirația sau subliniază importanța cuiva (este *prima vioară* într-o colectivitate, dă *tonul* într-o situație etc.). Spunem *nota stonata* atunci când ne referim la un comportament, gest sau discurs inoportun. Pe de altă parte, întâlnim și cazuri când termeni specifici altor domenii pot fi atribuiți sferei muzicale, cum ar fi, de exemplu, „*golfo mistico*” în teatrul liric, spațiul rezervat orchestrei, aflat, de regulă, la un nivel inferior față de scenă.

Astfel, constatăm că sunt numeroase unități lexicale compuse, cu valoare expresivă din domeniul muzical, care au extensii semantice în vocabularul comun. Le întâlnim, mai ales, în expresii idiomatice, cu referință la diferite situații cotidiene pentru a caracteriza anumite stări, comportamente etc. Le întâlnim într-un număr impresionant în *Dicționarul Modi di dire* [6], din care prezentăm doar câteva pentru ilustrarea tezelor noastre: *fare coro a qualcuno; toccare una corda sensibile; essere teso come una corda di violino* etc.

Caracterul figurat, metaforic al unor elemente componente al construcțiilor examinate de noi în prezentul articol sporesc lirismul și muzicalitatea acestor termeni propriu-ziși. Termeni ca *viola d'amore, oboe d'amore*, expresii ca *filare la voce, filare il suono* etc. confirmă această afirmație. Verbul *filare* cu sensul propriu de a *fila, a răsuci, a toarce* se transformă în componentă metaforică care în contextul muzical devine: *a lăsa să alunece ușor, a prelungi un sunet*.

Lista formațiunilor complexe cu conotație expresivă poate fi completată cu multe alte exemple, variate ca tipologie și conținut. Din lipsă de spațiu vom prezenta doar câteva, întâlnite mai frecvent în limbajul muzical, de exemplu: *suono dolce, allegre, trillo calato, voce pecorina, scala fatale, oleosità del canto, dar voce a uno strumento, spiccare le note, cantare il vespro a qualcuno* etc.

Concluzii

Din cele expuse mai sus ajungem la concluzia că analiza lexicului ce ține de limbajul muzical deschide perspectiva unui studiu continuu, atât din punct de vedere descriptiv cât și metodologic. În plan metodologic, regulile apar în relația dintre frecvența numelui conceptului muzical și capacitatea acestuia de a produce structuri analitice compuse care devin stabile și se cristalizează în texte nu doar specializate. Această regularitate poate fi extinsă la orice domeniu lingvistic. În special, în domeniul muzical ne permite să reflectăm asupra tipologiilor lexico-semantice prototipice ale denumirilor de instrumente și

în ce mod acestea se interpătrund ulterior într-un cerc de extensie semantică, care duce la traversarea tipologiilor ocazionale, cum sunt, de exemplu, locuțiunile adverbiale ca *moderato cantabile*, *adagio con brio*, *fuori tempo* etc., despre care avem intenția să revenim cu o analiza mai detaliată într-un alt studiu.

Această analiză ne permite, de asemenea, să evidențiem strategiile cele mai comune pentru captarea sau atribuirea sensului, un sens exprimabil verbal, caracterului sunetului prin procese metaforice și transferul caracteristicilor de dispoziție de la ascultător la instrumentul producătorului de sunet. Pe de altă parte, examinarea particularităților lexico-semantice ale limbajului muzical în italiană ne permite să concludem că odată cu apariția noilor instrumente și a altor mijloace de exprimare artistică iau naștere și noi forme de desemnare la nivel lingvistic a acestor concepte. Acest fenomen contribuie, fără îndoială, și la îmbogățirea vocabularului limbii italiene.

Referințe bibliografice

1. ASAN, F., CIOBANU, F. Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile. In: *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. București: Editura Acad. RPR, 1967, vol. 4, pp. 235–252.
2. CHIARI, I. Collocazioni e polirematiche nel lessico musicale italiano. In: *Lingua, letteratura e cultura italiana: atti del Convegno internazionale 50 anni di studi italiani*, Facoltà di filologia „Blaže Koneski“. Skopje, 2012, pp. 165–190. ISBN 978-608-234-003-6.
3. DRUȚĂ, I. Termenul și limbaje specializate: abordări diverse. In: *Philologia*. 2014, mai-aug., pp. 87–95. ISSN 1857-4300.
4. BALBONI, P.E. Le microlingue scientifico-professionali: natura e insegnamento. In: *Integrazione linguistica in Europa*. Torino: UTET Università, 2000, pp. 60–81.
5. CAZACU, L. *Compuse și analitisme metaforice în italiana modernă*. Chișinău: CEP USM, 2011, pp. 65–159. ISBN 978-9975-71-064-0.
6. *Dizionario dei modi di dire* [online]. [accesat 06 mar. 2019]. Disponibil: <https://dizionari.corriere.it/dizionario-modi-di-dire/M/musica.shtml>.